

Hemşirelik Uygulamalarında Eleştirel Düşünmenin Önemi

The Importance of Critical Thinking in Nursing Practices

Esra ÖZBUDAK¹, Zeliha KOÇ²

ÖZ

Hemşirelerin, mevcut sağlık bakım sisteminin karmaşıklığı ile başa çıkmaya çalışırken, hastalara etkili bakım sunabilmek için eleştirel düşünme becerilerini kullanmaları büyük önem arz etmektedir. Hemşireler eleştirel düşünme becerilerinden yararlanarak bakım sundukları hastaları ile ilgili daha bağımsız klinik kararlar alabilir. Eleştirel düşünme becerisi, hemşirelerin analiz ve sentez yapabilme yeteneğini geliştirir. Eleştirel düşünme hemşirelerin kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayarak özerkliklerini ve uygulama özgürlüklerini destekler. Hemşirelik bakım ve uygulamalarında eleştirel düşünme becerisinin kullanılmaması, sunulan hizmetin kalitesini, etkinliğini, verimliliğini ve hasta memnuniyetini olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle, hemşirelerin eleştirel düşünme becerilerini kullanma oranları arttıkça, bu duruma paralel olarak toplumun sağlığı, yaşam kalitesi ile hasta ve yakınlarının memnuniyet düzeyinin artacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bakım, Eleştirel Düşünme, Hemşirelik, Uygulama.

ABSTRACT

It is crucial that nurses use their critical thinking skills to provide effective care to patients while trying to deal with the complexity of the current health care system. Nurses can use their critical thinking skills to make more independent clinical decisions about the patients to whom they offer care. Critical thinking skills improve nurses' ability to analyze and synthesize. Critical thinking promotes autonomy and freedom of practice by enabling nurses to realize themselves. Failure to use critical thinking skills in nursing care and practices negatively affects the quality, effectiveness, efficiency of nursing care and patient satisfaction. Therefore, it is thought that the health of the community, quality of life and the satisfaction level of the patients and their relatives will increase as the rate of using the critical thinking skills of nurses increase.

Keywords: Care, Critical Thinking, Nursing, Practice.

Giriş

Günümüzde bilim ve teknolojideki gelişmeler eleştirel düşünme becerisine sahip nitelikli insan gücü ihtiyacını arttırmaktadır (1). Sağlık profesyonellerinin eleştirel düşünme becerisine sahip olmalarının önemi, ulusal ve uluslararası hemşirelik kuruluşları ile sağlık yöneticileri tarafından vurgulanmaktadır (2). Sağlık bakım sisteminde meydana gelen köklü değişiklikler; hemşirelerin yeniliklere açık olmasını, yeni bilgileri ve uygulamaları kavramasını zorunlu kılmaktadır (3). Eleştirel düşünme becerisi kaliteli

hemşirelik bakımını planlama ve uygulamanın önemli bir bileşenidir (2). Bu nedenle sürekli gelişmekte ve değişmekte olan sağlık bakım sistemi içerisinde hemşirelerin hızlı ve doğru kararlar verebilmesi için eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları oldukça önemlidir. Hemşirelik bakım ve uygulamalarında alternatif yaklaşımların belirlenebilmesi ve mesleki gelişimin sürdürülebilmesi, hemşirelerin eleştirel düşünme becerisini kullanmaları ile mümkündür (4).

Eleştirel düşünen bireyler karşılaştıkları durumları sorgulayarak, mevcut problemleri farklı boyutlarda ele alırlar (1). Neden-sonuç ilişkisi kurarak yanlış uygulamaların önüne geçmeye çalışırlar (4). Hemşirelerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve kullanmaları, mesleğini sorgulayan, sürekli araştıran, uygulamalarını teoriye temellendiren,

1. Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Reşadiye Meslek Yüksekokulu, Yaşlı Bakımı Bölümü, Tokat

E-posta Adresi: esra_feb_17@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2622-7863

2. Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Samsun

E-posta Adresi: zelihaceren@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8702-5360

Gönderim Tarihi: 07.04.2020 - Kabul Tarihi: 01.07.2021

zihinsel ve duygusal becerilerini kullanan ve uygulamalarını kanıta dayandıran profesyoneller olmalarını sağlar (2, 3). Hemşirelerin eleştirel düşünme düzeyi arttıkça sunulan hizmetin kalitesi ile birlikte bireyselleştirilmiş bakım sunum oranlarının da arttığı bildirilmektedir (5).

Toplumda deneyimlenen sağlık problemleri bireyden bireye farklılık gösterebilir. Hastalık genellikle bireyin fiziksel sağlığının, yaşam tarzının, kültürünün, aile ve arkadaşları ile olan ilişkisinin, yaşadığı çevrenin ve deneyimlerinin etkisi altında gelişir. Bu nedenle, bireyin sağlık problemlerini çözümlenebilmek için farklı bir bakış açısına sahip olunması ve mevcut durumun kritik edilmesi oldukça önemlidir. Bu doğrultuda hemşireler, karmaşık klinik olayları çok iyi tanımlayabilmeli ve uygun çözümler üretebilmelidir (6). Bu derleme çalışmasında eleştirel düşünme kavramı tanımlanmış, hemşirelik uygulamalarında klinik karar vermede eleştirel düşünmenin yeri ve önemi sorgulanarak, bu konuda yapılan yurtiçi ve yurtdışı çalışmalara yer verilmiştir.

Eleştirel Düşünme Kavramı

Eleştiri, Yunanca “critic”, “kritike” kelimelerinden gelmiş, Latinceye “criticus” olarak geçmiş ve farklı dillerde “yargılama sanatı” olarak kullanılmaya başlanmış olan bir kelimedir (7). Eleştirel düşüncenin temeli, M.Ö. 600 yılında zihni sorgulama yöntemini keşfeden Socrates’e kadar uzanmaktadır. Socrates, insanları düşündürmeye yönlendiren anlamlı sorular üzerinde durmuş ve sorduğu derinlemesine sorularla bireylerin sorgulama yapmalarının yolunu açmıştır (8).

Literatür incelendiğinde, farklı dünya görüşüne sahip araştırmacılar tarafından eleştirel düşünmenin farklı tanımlarının yapıldığı görülebilmektedir. Eleştirel düşünmeyi Dewey (1938), yansıtıcı düşünme; Logan (1987), analiz, sentez, çıkarım yapmayı içeren bilimsel süreç; (9) Paul (1998), gözlem ve bilgidan temel olarak sonuçlara ulaşma olarak tanımlamıştır (10). Judith ve ark. (2016)’ a göre eleştirel düşünme; düşünceyi düşünme sanatıdır. Literatür incelendiğinde, eleştirel düşünmenin tek bir tanımının yapılmadığı görülebilmektedir. Eleştirel

düşünme, eleştirel bir sorunun var olduğunu kabul etmeyi, konu hakkındaki bilgiyi analiz etmeyi, bilgiyi değerlendirmeyi ve sonuçlar çıkarmayı içeren bir düşünme sanatıdır (6, 11).

Hemşirelikte Eleştirel Düşünmenin Önemi

Hemşirelikte eleştirel düşünme kavramından ilk kez 1987 yılında Amerikan Felsefe Birliği tarafından yürütülen Delphi Projesinde söz edilmiştir. İki yıl süren bu projede yer alan komite üyeleri psikoloji, felsefe, eğitim ve sosyoloji alanındaki çalışmaları inceleyerek, eleştirel düşünce kavramı ve içeriği konusunda fikir birliğine varmışlardır. 1990 yılında basılan proje sonuçları doğrultusunda eleştirel düşünce; “yorumlama, analiz, değerlendirme, anlamlandırma, amaçlı otokontrolle sahip bir şekilde karar verme ve bu kararın temellendiği kavramsal kriterlere dayanan bir düşünme” olarak tanımlanmıştır (12).

Hemşirelikte eleştirel düşünme; güvenli hemşirelik uygulamaları ile kaliteli bakım sunmak için problemleri sistematik ve mantıklı bir şekilde düşünme, akıl yürütme sürecini uygulama yeteneği olarak tanımlanabilir (11). Abbas ve ark. (2019) eleştirel düşünmeyi “hemşireye, hasta bakımı ve mesleki endişelerle başa çıkmak için fikirler ürettiren, uygulama ve değerlendirme konusunda rehberlik eden, hemşireye özgü yansıtıcı düşünme süreci” olarak açıklamışlardır (13).

Eleştirel bir bakış açısı ile olayları ele alıp en doğru kararı verme, bilişsel bir beceri olmakla birlikte zihinsel gelişim için gereklidir (14). Hemşirelikte eleştirel düşünme, duygusal bileşenleri içerir ve bilişsel becerilerin uygulanmasını gerektirir. 2000 yılında Scheffer ve Rubenfeld, dokuz ülkeden uzman hemşirelerin katıldığı bir çalışmada zihnin on alışkanlığını (duygusal bileşenler) ve hemşirelikte eleştirel düşünmenin yedi becerisini (bilişsel bileşenler) tanımlamıştır (15).

Bilişsel bileşenler (eleştirel düşünme becerileri), problem çözme ve karar verme gibi karmaşık düşünme işlemlerinde kullanılan bilişsel yada entelektüel süreçleri ifade eder. Hemşirelik bakımı planlanırken hasta hakkında bilgi toplanır.

Sorunu çözmek için yapabilecek eylemler düşünülerek belirlenir. Bilişsel bileşenler; analiz etme, standartları uygulama, ayırt etme, bilgi arama, mantıksal akıl yürütme, öngörme ve bilgiyi dönüştürmeyi içerir (11).

Duygusal bileşenler (eleştirel düşünme tutumları) zihnin duyguları ve özelliklerine işaret eder. Duygusal bileşenler; güven, bağlamsal bakış açısı, yaratıcılık, esneklik, merak, entelektüel bütünlük, sezgi, açık fikirlilik, adil görüş ve yansımayı ifade eder (11). Eleştirel bir tutuma sahip olmayan bireyler, başkaları yerine kendi yararlarını düşünme eğilimindedirler. Genellikle kişilere ve olaylara karşı önyargılıdırlar. Oktay ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında araştırmacı ve dürüst karaktere sahip olmanın, eleştirel düşünme eğilimi üzerinde etkili olduğu bildirilmiştir (16).

Hemşireler bakımın her aşamasında, klinik karar vermede, problem çözümede ve klinik yargılamada hemşirelik sürecini kullanırlar (11). Hemşirelik süreci, veri toplama, analiz etme, planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarını içeren sistematik bir yaklaşımdır. Bu süreçte kullanılan klinik akıl yürütme eleştirel düşünmenin bir şeklidir. Fidan ve ark. (2012) aktardığına göre Chou (1998), hemşirelik süreci ve eleştirel düşünmenin her ikisinin de problemlerin başarıyla çözümlenmesini sağlayan; bilgi, beceri ve davranışların bütünlüştüğü bilişsel süreçler olduğunu vurgulamıştır (17).

Hemşirelik uygulamalarında eleştirel düşüncenin kullanımı, etkili uygulama ve etkisiz uygulamanın birbirinden ayırt edilmesini sağlar. Ayrıca hemşirelerin klinikte karşılaştığı problemlere cevaplar aramasına ve alternatif fikirler üretmesine yardımcı olur. Sunulan bakımın kalitesi ile hemşirelerin kendilerine olan özgüven ve motivasyonları da artar. Aynı zamanda sistematik ve mantıklı akıl yürütme becerileri kullanılarak, hemşirelik uygulamalarında olası hataların önüne geçilebilir (2). Diğer yandan hemşirelerin kendilerini gerçekleştirmelerine fırsat sunarak, profesyonel bir meslek olan hemşireliğin daha da güçlenmesini sağlar (13).

Hemşirelerin eleştirel düşünür olması oldukça

önemlidir. Çünkü hemşireler çalışma ortamında beklenmeyen birçok durumla karşı karşıya kalabilir. Bakım verilen hastanın durumu çok kısa süre içerisinde değişiklik gösterebilir. Hastanın klinik durumu hakkında karar verebilmek için hemşirenin rutini bilmesi yeterli olmayabilir. Özellikle bir hemşirenin stres altında olması, hastaya uygun bir yanıt verilebilmesi için gerekli olan eleştirel düşünme becerisini kullanma ihtiyacını arttırabilir (11).

Eleştirel yaklaşım doğrultusunda bakım sunulması hastaların klinikte kalış süresini azaltarak, hasta memnuniyetini arttırabilir. Aynı zamanda sağlıklı/hasta bireye bireyselleştirilmiş bakım sunulmasına yardımcı olur. İnsanların hastalık, yaş gibi bireysel farklılıkları tüm hastalara aynı girişimlerin uygulanmasını engeller. Çünkü her insan benzersizdir. Diğer yandan kültürel inançlar, bireylerin hastalığı nasıl tanımladıklarını, nasıl bir sağlık hizmeti beklediklerini ve aldıkları tedaviyi etkiler. Eleştirel düşünme hastanın ve ailesinin kültürel inançlarını ve farklılıklarını değerlendirmede hemşireye yardımcı olur. Hemşirelik bakımının kültürel olarak duyarlı ve ihtiyaçlara cevap verecek şekilde sunulması oldukça önemlidir (11).

Eleştirel düşünme beceri eksikliği, sunulan hizmetin kalitesini, etkinliğini ve yeterliliğini, mesleki bağımsızlığı ve güç sahibi olmayı olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, hemşirelerin eleştirel düşünme becerilerini kullanma oranı arttıkça, toplum sağlığını koruma, geliştirme ve yaşam kalitesini yükseltme oranının da aynı düzeyde artacağı öngörülmektedir (18). Eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için, bilgi ve teorinin uygulamaya nasıl aktarılacağını bilmek önemlidir. Bu doğrultuda yansıtıcı günlük yazma, meslektaşlarla görüşme ve kavram haritası gibi stratejilerden yararlanılabilir (6).

Yansıtmayı Kullanma- Yansıtıcı Günlük Yazma: Yansıtma, bireyin zihnini meşgul eden bir durumu tekrar hatırlamayı ve hatırlanan her şeyi dürüstçe gözden geçirmeyi içerir. Eleştirel düşünme, yansıtma yoluyla daha açık hale gelir. Çünkü gelecekle ilgili doğru kararlar verebilmek için önceki düşünceleri ya da

yaşanılanları hatırlamaya yardımcı olur. Yansıtıcı günlük yazma, kavramları netleştirerek eleştirel düşünceyi ve yansıtmayı geliştirmede kullanılan bir araçtır. Bu uygulama hemşirelere klinik tecrübelerini kendi kelimeleriyle tanımlama ve ifade etme fırsatı sunar. Klinik deneyimlerinin her biri ile ilgili günlük tutan hemşire, kişisel algılarını keşfedebilir veya deneyimlerini anlayabilir (6). Naber ve Wyatt (2014) ile Raterink (2016) öğrenci hemşirelerle yaptıkları çalışmalarında, yansıtıcı günlük yazmanın eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede kullanabilecek son derece yararlı bir araç olduğunu belirlemişlerdir (19, 20).

Meslektaşlarla Görüşme: Eleştirel düşünme becerilerini geliştirmenin bir diğer yolu da iş deneyimlerini tartışmak ve incelemek için meslektaşlarla düzenli olarak görüşmektir. Herhangi bir klinik durumla ilgili beklenen ve beklenmeyen sonuçların tartışılması uzmanlığın gelişmesine ve bilginin artmasına yardımcı olabilir. Hemşireler, deneyimlerin tartışıldığı ortamlarda farklı bakış açılarını dinleme fırsatına sahip olurlar. Yansıtıcı eleştirel düşünme yoluyla başkalarının deneyimleri ve perspektifleri ile ilgili birçok şey öğrenirler (6).

Kavram Haritası: Kavram haritası, hasta problemlerinin ve yapılan müdahalelerin birbirleriyle ilişkilerini gösteren bir şekildir. Kavram haritasının temel amacı, verileri daha iyi değerlendirme ve sentez etmedir. Kavram haritası, bilgiyi etkin bir şekilde düzenlemeyi ve ilişkilendirmeyi içerir. Kavram haritası ile hasta hakkındaki bilgiler anlamlı kavramlar oluşturmaya başlar. Aynı zamanda hastaya holistik bir bakış açısıyla bakmaya yardımcı olur (6). Erdem ve ark. (2017) ile Yue ve ark. (2017) çalışmasında, kavram haritası yöntemi kullanımının, bireylerin problem çözme ve eleştirel düşünme becerisini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (21, 22). Hemşireliğin bilime dayalı, uygulamalarını kanıtlara dayandıran, araştıran bir meslek olabilmesi için, eleştirel düşünme becerilerini daha fazla geliştirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda uygulama ile teori arasındaki boşluk azalacak, hasta ile ilgili en doğru ve en etkili klinik kararlar alınacaktır (23).

Klinik karar verme hemşirelik uygulamalarının önemli bir boyutu olup, sorunun çözümü için var olan seçeneklerden en uygun olanı seçip, uygulamaya aktarmayı içerir (23). Benner (1984) klinik karar vermeyi, eleştirel ve yansıtıcı düşünme ile birlikte bilimsel mantığı içeren bir yargı olarak tanımlamıştır (6). Diğer yandan Kataoka-Yahiro ve Saylor (1994), önceki çalışma bulgularına dayanarak bir eleştirel düşünme modeli geliştirmiştir. Bu model çeşitli ortamlarda hemşirelik problemleriyle ilgili hemşirelik kararları ile eleştirel düşüncenin sonucunu tanımlamıştır. Bu modele göre, eleştirel düşüncenin özel bilgi tabanı, deneyim, eleştirel düşünme yetkinlikleri, tutumlar ve standartlar olmak üzere beş bileşeni vardır (24).

Özel bilgi tabanı; eleştirel düşünme modelinin ilk bileşeni hemşirenin özel bilgi birikimidir. Bilginin derinliği ve kapsamı, hemşirelik sorunları hakkında eleştirel düşünme yeteneğini etkiler. Bilgi hastaların problemlerinin kökenlerini ve doğasını anlayarak, problemin daha iyi tanımlanmasını sağlar. Hemşirelik bilgi tabanı, bilim ilerledikçe sürekli değişir ve gelişir (24). *Deneyim;* klinik karar verme becerileri kazanabilmek için klinik deneyim gereklidir. Hemşireler, deneyimleri doğrultusunda klinik durumları anlamaya, hastanın sağlık ipuçlarını tanımaya ve verileri yorumlamaya başlayabilir (24).

Kataoka-Yahiro ve Saylor (1994), *eleştirel düşünme yetkinliklerini*, hemşirenin hastaların klinik bakımı hakkında karar vermek için kullandıkları bilişsel süreçler olarak tanımlamaktadır. Genel eleştirel düşünme, klinik eleştirel düşünme ve özel eleştirel düşünme eleştirel düşünme yetkinliklerine örnek olarak verilebilir. Eleştirel düşünme modelinin dördüncü bileşeni *tutumlardır*. Eleştirel düşünmenin temel özelliklerini ve başarılı bir eleştirel düşünürün bir probleme nasıl yaklaştığını tanımlayan; güven, bağımsız düşünme, adil olma, sorumluluk ve hesap verebilirlik, risk alma, disiplin, azim, yaratıcılık, merak, bütünlük ve alçak gönüllülük olmak üzere 11 tutum vardır (24). Beşinci bileşen olan *standartlar*, netlik, özgüllük, doğruluk, uygunluk ve önem gibi evrensel entelektüel

standartları; hemşirelik kararları için etik, değerlendirme ve mesleki sorumluluk kriterleri gibi mesleki standartları içerir (24). Diğer yandan modelin temel, karmaşık ve bağıllık olmak üzere üç eleştirel düşünme düzeyi vardır (24).

Temel eleştirel düşünme düzeyinde hemşirelerin genellikle iş odaklı oldukları ve bakım faaliyetlerini nasıl organize edeceklerini öğrenmeye çalıştıkları için, eleştirel düşünceyi uygulamak için daha fazla çaba göstermeleri gerektiği bildirilmektedir. Karmaşık eleştirel düşünür bir birey, kendini temel eleştirel düşünme düzeyinde olanlardan ayırmaya başlar. Seçimleri daha bağımsız olarak analiz eder ve inceler. Çelişkili sorunların ve alternatif çözümlerin var olduğunu öğrenir. Üçüncü eleştirel düşünme düzeyi ise bağıllıktır. Bu düzeyde bir birey, başkalarından yardım almadan ne zaman seçim yapılacağını tahmin eder ve alınan kararların sorumluluğunu üstlenir. Bu düzeyde bir hemşire ise, bir sorunun yarattığı karmaşık alternatifleri düşünmekten daha fazlasını yapar. Kararın sorumluluğunu üstlenerek, sonuçlarını göz önünde bulundurur. Aynı zamanda kararın uygun olup olmadığını belirler (6).

Sağlık çalışanları arasında hasta ile en uzun zamanı geçiren ve bu doğrultuda da bireydeki ilk değişimleri belirleme fırsatına sahip olan hemşireler, karar verme sürecinde oldukça önemli rol oynamaktadır. Hemşireler klinik karar verme sürecinde, bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak hangi kanıtı hangi hastada kullanmaları gerektiğini öngörebilmelidir. Bununla birlikte klinik kararların her biri, konuyla ilgili en iyi kanıtlara dayalı olmalıdır. Hasta ile ilgili doğru kararların alınabilmesi için bütün seçeneklerin göz önünde bulundurulması son derece önemlidir (23).

HEMŞİRELİKTE ELEŞTİREL DÜŞÜNMEYLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Hemşirelikte eleştirel düşünmenin önemi ile ilgili yurtdışında ve yurtiçinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, hemşirelik öğrencileri, hemşireler ve yönetici hemşireler üzerinde yapılmış birçok araştırma olduğu görülmektedir. Yurt dışında yapılan bazı çalışmalarda hemşirelerin eleştirel düşünme düzeyinin orta veya yüksek düzey

olduğu bildirilmiştir (25-27). Ülkemizde ise gerek hemşirelerde gerekse öğrenci hemşireler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, eleştirel düşünme düzeyinin düşük ve orta düzey olduğu belirtilmiştir (5, 28-33). Bu durumun nedenleri ise hemşirelik eğitim düzeyindeki farklılıklar, hemşirelik eğitiminde bu konuya gereken önemin verilmemesi, hemşirelerin iş yoğunluğunun fazla olması, kurum politika ve prosedürleri, hemşirelik uygulamalarında rutin işlere odaklanması, hemşirelerin iş doyumunun düşük olması ve eleştirel düşünmeye teşvik edici yaklaşımların yetersiz olması olarak sıralanmıştır (4, 5, 34).

Eleştirel düşünme becerisini etkileyen faktörler incelendiğinde; çalışılan klinikler açısından farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Literatürde eleştirel düşünme eğiliminin acil serviste çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu bildirilmiş olup; bu durumun acil servislerde hasta sirkülasyonunun fazla olmasından, kararların hızlı bir şekilde alınıp uygulanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (34, 35). Bir diğer önemli faktör ise eğitim durumudur. Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda eğitim düzeyinin yükselmesiyle, eleştirel düşünme becerisinin arttığı gözlemlenmiştir (26, 27, 30, 38, 39). Buna karşın Erdem ve ark. (2013)'nin öğrencilerin eleştirel düşünme düzeylerindeki değişimi belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada ise, üçüncü sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin, birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada bu durumun nedenleri ilk 3 yıl, eğitimin entegre müfredatı ve aktif öğretim yöntemlerini kapsamaması, verilen eğitimin öğrencileri araştırma yapmaya yönlendirmesi, teori ve uygulamanın birlikte verilmesinin eleştirel düşünmeyi geliştirmesi olarak açıklanmıştır. Ayrıca dördüncü sınıfta yürütülen intörlük eğitiminde rutin uygulamaların yapılmasının, eleştirel düşünme puanlarının azalmasına neden olacağı vurgulanmıştır (36). Bu nedenle eleştirel düşünme ile ilgili yapılan birçok çalışmada hemşirelik eğitimi müfredat programı ve yöntemlerinin eleştirel yönden gözden geçirilmesi önerilmiştir (36, 37).

Tablo 1. Hemşirelikte Eleştirel Düşünceyle İlgili Yurtdışında Yapılan Bazı Çalışmalar

Araştırmacılar ve Araştırma Yılı	Araştırmanın Adı	Örneklem Özelliği	Çalışma Sonucu
Wangensteen ve ark. (2010)	Yeni Mezun Olan Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Belirlenmesi	Hemşireler	Çalışmada, hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir (25).
Chang ve ark. (2011)	Klinikte Çalışan Hemşirelerdeki Eleştirel Düşünme Becerisi ile Hemşirelik Yeterliliği Arasındaki İlişki	Hemşireler	Çalışmada, eleştirel düşünme becerisi ve hemşirelik yeterliliği arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca yüksek lisans mezunu hemşirelerin eleştirel düşünme beceri seviyesi, lisans mezunu hemşirelere göre daha yüksek bulunmuştur (42).
Naber ve WWyatt (2014)	Yansıtıcı Günlük Yazmanın Lisans Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Eğilimleri Üzerindeki Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, yansıtıcı günlük yazma ile birlikte öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ve eğilimlerinin arttığı saptanmıştır (19).
Pitt ve ark. (2015)	Lisansüstü Hemşirelik Programlarında, Eleştirel Düşünme Becerilerinin Performans ve Gelişim Üzerine Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin başarılarını önemli ölçüde etkilediği saptanmıştır (40).
Mi-Ok (2016)	Hemşirelik Öğrencilerinin Öz Yeterlik, İletişim Becerileri ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin, Klinik Performansları Üzerine Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, öz yeterlilik, iletişim becerisi ve eleştirel düşünme eğiliminin hemşirelik öğrencilerinde klinik performansı artırdığı saptanmıştır (41).
Lee ve ark. (2016)	Geleneksel Olmayan Öğretim Yöntemlerinin, Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisinin Belirlenmesi İçin Yapılan Bir Meta Analiz Çalışması	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışma, eleştirel düşünme becerisini geliştirmek için tasarlanan yeni öğretme ve öğrenme yöntemlerinin eleştirel düşünme eğilimlerini arttırmada etkili olduğu belirlenmiştir (39).

Raterink (2016)	Yansıtıcı Günlük Yazmanın, Lisansüstü Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisinin Belirlenmesi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, yansıtıcı günlük yazmanın, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için kullanabilecekleri bir araç olduğu belirlenmiştir (20).
Yue ve ark. (2017)	Kavram Haritasının Hemşirelik Eğitiminde Eleştirel Düşünme Düzeylerine Etkisi: Sistemik Derleme ve Meta-analiz Çalışması	24 tane çalışma analiz edilmiştir.	Bu çalışmada, hemşirelik eğitiminde kavram haritası kullanılmasının eleştirel düşünmenin boyutları olan duygusal ve bilişsel becerileri olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (22).
Cui ve ark. (2018)	Kanıtı Dayalı Uygulamaların Hemşirelik Öğrencilerinde Eleştirel Düşünme Becerilerinin Gelişmesi Üzerine Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması	Bu sistemik literatür araştırmasında 1079 hemşirelik öğrencisi ile yapılan toplam dokuz çalışma taranmıştır.	Bu meta-analiz çalışması sonucunda, hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesinde kanıtı dayalı uygulamaların geleneksel öğretime göre daha üstün olduğu saptanmıştır (38).
Zuriguél-Pérez ve ark. (2018)	Yönetici Hemşireler ve Klinik Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin Karşılaştırılması	Yönetici Hemşireler ve Hemşireler	Yönetici hemşirelerin eleştirel düşünme düzeylerinin, klinikte çalışan hemşirelerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yönetici hemşirelerin eleştirel düşünme düzeylerinin yüksek olması, yaşlarının ve eğitim düzeylerinin yüksek olmasıyla ilişkilendirilmiştir (26).
Zuriguél-Pérez ve ark. (2019)	Sosyodemografik ve Mesleki Değişkenlere Göre Klinik Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Seviyeleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma	Hemşireler	Hemşirelerin orta düzeyde eleştirel düşünce seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Eleştirel düşünce becerilerinin, özellikle yaş, deneyim yılı, vardiyalı çalışma, sözleşme türü ve eğitim seviyesi gibi belirli sosyodemografik ve mesleki değişkenlerle ilişkili olduğu saptanmıştır (27).
Futami ve ark. (2019).	Japonya’da Hastanede Çalışan Hemşireler Arasında Eleştirel Düşünme Eğilimi: Örgütsel ve Kişisel Faktörlerin Etkisi	Yönetici Hemşireler ve Hemşireler	Acil ünitesinde çalışan, lisans ve lisansüstü mezunu olan ve lisans sonrası hemşirelik araştırmalarında deneyimi olan hemşirelerin, eleştirel düşünme düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (35).

Tablo 2. Hemşirelikte Eleştirel Düşünceyle İlgili Ülkemizde Yapılan Bazı Çalışmalar

Araştırmacılar ve Araştırma Yılı	Araştırmanın Adı	Örneklem Özelliği	Çalışma Sonucu
Kantek ve Gezer (2010)	Bir Sağlık Yüksekokulunda Öğrencilerin Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin düşük düzeyde olduğu, hemşirelik ve ebelik bölümü öğrencileri arasında eleştirel düşünme becerisi düzeyi açısından fark olmadığı saptanmıştır (28).
Kılıç Akça ve Kiper (2012)	İç Hastalıkları Hemşireliği Dersinin Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilimine Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, iç hastalıkları hemşireliği dersi alan öğrencilerin dönem sonundaki eleştirel düşünme eğilimi puanlarının, dönem başındaki eleştirel düşünme eğilimi puanlarıyla karşılaştırıldığında anlamlı bir artış gösterdiği belirlenmiştir (37).
Erdem ve ark. (2013)	Öğrenim Yaşantıları Süresince Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerindeki Değişim	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, üçüncü sınıftaki öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin, birinci ve dördüncü sınıftaki öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (36).
Kanbay ve ark. (2013)	Hemşirelik Öğrencilerine Verilen Eleştirel Düşünme Eğitiminin Problem Çözme Becerisi Üzerine Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilim puan ortalamalarının orta düzeyde olduğu, sınıflara göre eleştirel düşünme ve problem çözme beceri puan ortalamaları arasında fark olmadığı belirlenmiştir (32).
Erkuş ve Bahçecik (2015)	Özel Hastanelerde Çalışan Yönetici Hemşirelerin ve Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Düzeyi ve Problem Çözme Becerileri	Yönetici Hemşireler	Çalışmada, yönetici hemşirelerin ve hemşirelerin eleştirel düşünme düzeyleri düşük düzeyde bulunmuştur (33).
Öztürk Yıldırım ve Karadağ (2016)	Yönetici Hemşirelerin Eleştirel Düşünce Becerileri ile Araştırma Kullanım Engelleri ve Kolaylaştırıcılarına İlişkin Algıları	Yönetici Hemşireler	Yönetici hemşirelerin eleştirel düşünme düzeylerinin düşük düzeyde olduğu ve araştırma kullanımında öncelikli engeli “hemşire faktörü” olarak algıladıkları saptanmıştır (29).

Erdem ve ark. (2017)	Hemşirelik Öğrencilerinde Kavram Haritasının Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Düzeylerine Etkisi	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, kavram haritası yönteminin son sınıf hemşirelik öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerisini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (21).
Baran ve Balcı (2017)	Yönetici Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma	Yönetici Hemşireler	Hemşirelerin eleştirel düşünme eğilim puanlarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerin yaşlarının artmasıyla eleştirel düşünme eğilimi, kendine güven, analitik ve merakın arttığı gözlenmiştir. Eleştirel düşünme becerileri hakkında eğitim almış olan hemşirelerin doğruyu arama, açık fikirlilik, analitik ve sistematik açısından, eğitim almayan hemşirelerden farklılık gösterdiği saptanmıştır (30).
Sarıtaş ve Yıldırım (2018)	Ameliyathane Hemşirelerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Belirlenmesi	Hemşireler	Çalışmada, hemşirelerin çalışma koşullarının olumsuz etkileri nedeniyle, eleştirel düşünme düzeylerinin yetersiz olduğu saptanmıştır (5).
Afşar ve ark. (2018)	Hemşirelerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği	Hemşireler	Eleştirel düşünme eğilim puanlarının acil serviste çalışan hemşirelerde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Mesleki yayın ve bilimsel çalışmaların takip edilmesinin hemşirelerde eleştirel düşünme eğilimini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (34).
Oktay ve ark. (2019)	Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri	Hemşirelik Öğrencileri	Araştırmacı ve dürüst karaktere sahip olmanın eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Sosyal aktivitelere katılmanın eleştirel düşünme eğilimi boyutlarından kendine güven ve meraklılık boyutu puanlarını yükselttiği belirlenmiştir (16).
Özdil ve ark. (2019)	Hemşirelik Öğrencilerinin Araştırma ve Gelişmelere Karşı Farkındalık Tutumları ve Eleştirel Düşünme Becerileri	Hemşirelik Öğrencileri	Çalışmada, öğrencilerin araştırma ve gelişmeye karşı tutumlarının olumlu buna karşın eleştirel düşünme becerilerinin düşük olduğu saptanmıştır (31).

Baran ve Balcı'nın (2017) çalışmasında, eğitim almayan hemşirelerle karşılaştırıldığında, eleştirel düşünme becerileri hakkında eğitim almış olan hemşirelerin doğruyu arama, açık fikirlilik, analitik ve sistematik düşünme açısından farklılık gösterdiği saptanmıştır (30). Afşar ve ark. (2018) çalışmalarında ise mesleki yayın ve bilimsel çalışmaların takip edilmesinin hemşirelerde eleştirel düşünme eğilimini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (34). Ayrıca yapılan çalışmalarda yaş ve deneyiminde eleştirel düşünme becerisini artırdığı belirtilmektedir (26, 27, 30). Bununla birlikte bir çok araştırmada hemşirelerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için, kanıta dayalı uygulamalar, kavram haritası ve yansıtıcı günlük yazmanın kullanılması önerilmiştir (19-22, 38). Lee ve ark. (2016) yaptıkları çalışmada eleştirel düşünme becerisini geliştirmek için tasarlanan yeni öğretim ve öğrenme yöntemlerinin eleştirel düşünme eğilimlerini geliştireceği saptanmıştır (39). Pitt ve ark. (2015)'nin çalışmalarında eleştirel düşünme becerisinin öğrencilerin başarılarını, Mi-Ok (2016) 'un çalışmasında ise hemşirelerin klinik performanslarını artırdığı saptanmıştır. Bu durumun nedeni eleştirel düşünmenin, klinikte alternatif seçenekleri çoğaltması, otonomiye güçlendirmesi, bilgi ve becerileri kullanarak klinik karar verme becerisini artırması şeklinde açıklanmıştır (40, 41).

SONUÇ

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte, karmaşık tedavi yöntemlerinin kullanılması ve hastalık süreçlerinin karmaşık bir hale gelmesi, hemşirelerin bilgilerini sürekli güncel tutmalarını ve eleştirel düşünme becerilerini en üst seviyede kullanmalarını zorunlu kılmaktadır. Hemşirelerin sahip oldukları eleştirel düşünme becerileri, hemşirelik bakım ve uygulamalarında değişimi güçlendirir. Aynı zamanda hemşirenin kendi bilgi ve sınırlarını tanımasına yardımcı olur. Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar, hemşirelerin eleştirel düşünme becerilerini yeterince kullanılmadıklarına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, hastaya sunulan bakımının kalitesinin artırılabilmesi ve hasta ile ilgili en doğru kararların verilebilmesi için eleştirel düşünmeyle ilgili hizmet içi eğitimlerin verilmesi

ve hemşirelik eğitimi müfredat programlarında eleştirel düşünmeyi destekleyen öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

1. İskender MD, Karadağ A. Hemşirelik son sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeylerinin belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 2015; 8(1).
2. Mahmoud AS, Mohamed HA. Critical thinking disposition among nurses working in public hospitals at Port-Said Governorate. *Int J Nurs Sci* 2017;4:128-34.
3. Akça NK, Taşçı S. Hemşirelik eğitimi ve eleştirel düşünme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2009; 5(2): 187-196.
4. Demir Dikmen Y, Yıldırım Usta Y. Hemşirelikte eleştirel düşünme. *S.D.Ü Sağlık Bilimleri Dergisi* 2013; 4(1).
5. Sarıtaş S, Yıldırım M. Ameliyathane hemşirelerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin belirlenmesi. *ACU Sağlık Bil Derg* 2018. <https://doi.org/10.31067/0.2019.123>.
6. Potter PA, Perry AG, Stockert P, Hall A. *Fundamentals of nursing 8th edition*. Elsevier; 2013.
7. Şenşekerci E, Bilgin A. Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2008; 9(14): 15-43.
8. Şahinel S. *Eleştirel Düşünme*. Ankara: Pegem Yayıncılık; 2007.
9. Fesler-Birch DM. Critical thinking and patient outcomes: a review. *Nursing outlook* 2005; 53: 59-65.
10. Söylemez Y. İçerik analizi: eleştirel düşünme. *Ekev Akademi Dergisi* 2016; 66: 671-696.
11. Judith MW, Leslie ST, Karen L.B, Mable HS. *Fundamentals of Nursing*. 3th ed. F. A. Davis Company; 2016.
12. Lipe S, Beasley S. *Critical Thinking in Nursing A Cognitive Skills Workbook*. Lippincott Williams & Wilkins United States of America; 2004.
13. Abbas HF, Aboshady RN, Kamel AD. *Critical Thinking In Nursing Clinical Practice*. Lap Lambert Academic Publishing 2019.
14. Çıtak EA, Uysal G. Kavram analizi: Eleştirel düşünme. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 2012; 9(3): 3-9.
15. Berman A, Snyder JS, Frandsen G. *Kozier & Erb's Fundamentals of Nursing. Concepts, Process and Practice*. 10th. ed, St. Louis; 2016.
16. Oktay AA, Taş F, Doğaner A, Gülpak M, Avnioğlu S. Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri. *Cukurova Medical Journal* 2019; 44(1): 33-43.
17. Fidancı BE, Çınar Fİ, Yıldız D, Akar F, Türk A, Tuncer S, et al. Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeylerinin ve eleştirel düşünmeyi etkileyen

faktörlerin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi* 2012; 54: 35-39.

18. Demir A. Hastanede Çalışan Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Bunu Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. Yüksek Lisans Bitirme Projesi. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Hemşirelik Anabilim Dalı. 2014.

19. Naber J, Wyattb TH. The effect of reflective writing interventions on the critical thinking skills and dispositions of baccalaureate nursing students. *Nurse Education Today* 2014; 34(1): 67-72.

20. Raterink G. Reflective journaling for critical thinking development in advanced practice registered nurse students. *Journal of Nursing Education* 2016; 55(2): 101-104.

21. Erdem E, Efe YS, Başdaş Ö, Bayat M, Korkmaz Z, Uslu N. Hemşirelik öğrencilerinde kavram haritasının problem çözme ve eleştirel düşünme düzeylerine etkisi. *Sağlık Bilimleri Dergisi* 2017; 26 (2).

22. Yue M, Zhang M, Zhang C, Jin C. The effectiveness of concept mapping on development of critical thinking in nursing education: A systematic review and meta-analysis. *Nurse education today* 2017; 52: 87-94.

23. Yıldırım A, Taşçı S, Hemşirelikte eleştirel düşünmenin klinik karar vermeye etkisi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi* 2013; 2(3): 188-190.

24. Katoaka-Yahiro M, Saylor CA. Critical thinking model for nursing judgment. *Journal of Nursing Education* 1994;33(8): 351-356.

25. Wangenstein S, Johansson IS, Bjorkstrom ME. Critical thinking dispositions among newly graduated nurses. *Journal of Advanced Nursing* 2010; 66(10): 2170-2181.

26. Zuriguel-Pérez E, Lluch-Canut M T, Agustino-Rodríguez S, Gómez-Martín MDC, Roldán-Merino J, Falcó-Pegueroles A. Critical thinking: A comparative analysis between nurse managers and registered nurses. *Journal of nursing management* 2018; 26(8): 1083-1090.

27. Zuriguel-Pérez E, Falcó-Pegueroles A, Agustino-Rodríguez S, del Carmen Gómez-Martín M, Roldán-Merino J, Lluch-Canut MT. Clinical nurses's critical thinking level according to sociodemographic and professional variables (Phase II): A correlational study. *Nurse education in practice* 2019: 102649.

28. Kantek F, Öztürk N, Gezer N. Bir sağlık yüksekokulunda öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin incelenmesi. In *International Conference on New Trends in Education and Their Implications* 2010; 11: 186-190.

29. Öztürk Yıldırım T, Karadağ M. Yönetici hemşirelerin eleştirel düşünce becerileri ile araştırma kullanım engelleri ve kolaylaştırıcılarına ilişkin algıları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi* 2016; 3(2): 73-85.

30. Baran M, Balcı F. Yönetici hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi* 2017; 4(2): 63-71.

31. Özdil K, Özcan A, Muz G, Turaç N. Hemşirelik öğrencilerinin araştırma ve gelişmelere karşı farkındalık tutumları ve eleştirel düşünme becerileri. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri* 2019; 11(2): 109-119.

32. Kanbay Y, Aslan Ö, Işık E, Kılıç N. Hemşirelik lisans öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 2013; 3(3).

33. Erkuş B, Bahçecik N. Özel hastanelerde çalışan yönetici hemşirelerin ve hemşirelerin eleştirel düşünme düzeyi ve problem çözme becerileri. *Journal of Marmara University Institute of Health Sciences* 2015; 5(1): 1-9.

34. Aşşar F, Özkan A, Arslanoğlu A. Hemşirelerinin eleştirel düşünme eğilimleri: Bir eğitim ve araştırma hastanesi örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi* 2018; 5(1): 71-75.

35. Futami A, Noguchi-Watanabe M, Mikoshiba N, Yamamoto-Mitani N. Critical thinking disposition among hospital nurses in Japan: Impact of organizational versus personal factors. *Japan Journal of Nursing Science* 2019; e12298.

36. Erdem E, Bayat M, Avcı Ö, Tosun Ö, Seviğ Ü. Öğrenim yaşantıları süresince hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeylerindeki değişim. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 2013; 6(2).

37. Kılıç Akça K, Kiper S. İç hastalıkları hemşireliği dersinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimine etkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2012; 3(4): 250-254.

38. Cui C, Li Y, Geng D, Zhang H, Jin C. The effectiveness of evidence-based nursing on development of nursing students' critical thinking: A meta-analysis. *Nurse education today* 2018; 65: 46-53.

39. Lee J, Lee Y, Gong S, Bae J, Choi J. A meta-analysis of the effects of non-traditional teaching methods on the critical thinking abilities of nursing students. *BMC Medical Education* 2016; 16: 240.

40. Pitt V, Powis D, Levett-Jones T, Hunter S. The influence of critical thinking skills on performance and progression in a pre-registration nursing program. *Nurse education today* 2015; 35(1): 125-131.

41. Miok K. Study on Self-efficacy, Communication competency, Critical thinking disposition and Clinical performance ability of nursing students. *Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society* 2016; 17(6): 609-617.

42. Chang MJ, Chang YJ, Kuo SH, Yang Y H, Chou FH. Relationships between critical thinking ability and nursing competence in clinical nurses. *Journal of clinical nursing* 2011; 20(21-22): 3224-3232.